

Таміла ЯЦЕНКО

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Інституту педагогіки НАПН України,

м. Київ, Україна

e-mail: tamilakod@ukr.net

ТЕНДЕНЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР РОЗВИТКУ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ШКОЛІ

У статті науково обґрунтовано тенденційний характер розвитку предметної методики. Презентовано ретроспективний огляд надбань методики навчання української літератури щодо реалізації ідей особистісно орієнтованого навчання. Проаналізовано зміст шкільної літературної освіти від періоду освітньої реформи 1984 року і до початку XXI століття в означеному контексті. Визначено теоретико-методичне підґрунтя для розв'язання сучасних завдань особистісно орієнтованого навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах.

Ключові слова: *загальноосвітні навчальні заклади, українська література, методика навчання, тенденція, особистісно орієнтоване навчання, художній твір, учень-читач, читацька компетентність.*

Постановка проблеми. Розв'язання проблеми розбудови національної шкільної літературної освіти неможливе без ґрунтового аналізу, узагальнення та екстраполяції позитивного методичного досвіду минулого. Системний аналіз тенденцій розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах підтверджує тенденційний характер розвитку предметної методики та є необхідною основою наукового пізнання, на ґрунті якого виникають новітні науково-методичні концепції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку методики навчання української літератури принагідно висвітлена у різноаспектних дослідженнях учених-методистів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (Т. Бугайко, Ф. Бугайко, К. Сторчак, О. Мазуркевич, Н. Волошина, Є. Пасічник, С. Пультер, А. Лісовський, С. Жила, А. Градовський, А. Ситченко, Ю. Бондаренко, О. Куцевол, Г. Токмань, В. Уліщенко, В. Шуляр). У працях науковців розглянуто загальні закономірності розвитку методики навчання української літератури, визначено ефективні методи і форми організації навчальної діяльності учнів-читачів у контексті утвердження стратегій шкільної літературної освіти в різні історичні періоди, що дозволяє окреслити її основні тенденції.

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні тенденційного характеру розвитку методики навчання української літератури.

Виклад основного матеріалу. Ретроспективний огляд надбань методики навчання української літератури дає можливість прослідкувати та виявити тенденційний характер реалізації ідей особистісно орієнтованого навчання літератури. Так, теоретико-методичним підґрунтям для розв'язання сучасних завдань особистісно орієнтованого навчання української літератури слугують такі концепти: урахування індивідуальних запитів учнів, їхніх пізнавальних можливостей та керування процесом вивчення словесності в школі (А. Климентов, 1906 р.); визначення мети, змісту і методів розвивального навчання на уроках літератури (В. Данилов, О. Дорошкевич, 1917 р.); навчання і виховання особистості засобами мистецтва слова (Т. Бугайко і Ф. Бугайко, 60-ті рр. ХХ ст.); особливості індивідуального художнього сприймання та основні види аналітико-синтетичної роботи учнів під час опрацювання твору (Н. Молдавская, О. Никифорова, 70-ті рр. ХХ ст.); духовно-моральне та естетичне виховання учнів у процесі вивчення української літератури (С. Жила, Н. Волошина, А. Лісовський, Б. Степанишин, 80-90-ті рр. ХХ ст.); формування національної свідомості, духовного світу, морально-етичних та родинних цінностей особистості на уроках української літератури (Г. Бійчук, Л. Драчук,

А. Фасоля, Т. Яценко, поч. ХХІ ст.); компетентнісний підхід до навчання української літератури (О. Ісаєва, З. Шевченко, В. Шуляр, Т. Яценко, поч. ХХІ ст.); реалізація інтерсуб'єктного навчання української літератури на екзистенціально-діалогічних засадах (Г. Токмань, В. Уліщенко, поч. ХХІ ст.); розвиток креативності учителя-словесника (О. Куцевол, поч. ХХІ ст.).

Проблема формування гармонійно розвиненої особистості порушувалася під час укладання навчальних програм із української літератури, зокрема в пореформений період розвитку шкільної літературної освіти (1984). Однак зауважимо, що її розв'язання корелювало з питанням визначення ідейно-політичних переконань учня-читача, утвердження морального ідеалу активного будівника комуністичного суспільства.

У наступних варіантах навчальних програм із української літератури, розроблених на початку 90-х років ХХ століття, спостерігалася суперечливе розуміння особистісної орієнтації вивчення пропонованого шкільного курсу літератури [10]. Так, у Пояснювальній записці до програми Інституту педагогіки, підготовленій О. Бандурою та Н. Волошиною, акцентувалося на важливості осягнення ідейно-художнього змісту творів, виявлення конкретно-історичного та загальнолюдського значення зображеного письменником, необхідності формування морально-естетичних ідеалів та засвоєння методологічних принципів оцінки явищ словесного мистецтва, однак не розглядалося питання особистісного вивчення української літератури [10, с. 1]. У варіанті навчальної програми, створеної колективом науковців Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка, виокремлювалося поняття ціннісної орієнтації особистості та її духовного світу, що певною мірою засвідчувало особистісний підхід до вивчення шкільного курсу української літератури [10, с. 166]. У програмі авторського колективу Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка переконливою була спрямованість на реалізацію особистісного підходу до опрацювання навчального матеріалу, а метою вивчення української літератури визначалося «формування суспільно свідомої, гармонійно розвиненої особистості» [10, с. 285].

Отже, у шкільній літературній освіті радянського періоду її реформування (1984–1991) проблема особистісно орієнтованого навчання української літератури, що охоплювало б його змістовий та формальний аспекти, цілісно не розв’язувалася. Водночас пріоритетного значення набувало питання духовно-морального виховання особистості та поступово окреслювалася орієнтація на особистісний підхід у процесі вивчення творів української літератури, тому допускаємо можливість вказати на *тенденційний характер утвердження особистісно орієнтованого літературного навчання*.

На початку 90-х років XX століття, у період відродження національної школи, проголошувався пріоритет формування особистості, сформованої на демократичних цінностях та здатної до самовдосконалення. В цей період у методиці української літератури домінувало розуміння ролі мистецтва слова як «передумови гармонійного розвитку особистості» [11, с. 3]. Посилаючись на авторитет В. Сухомлинського, Б. Степанишин, як і його попередники-методисти, аргументував тезу про необхідність поєднання «інтелектуального входження у світ із розвитком морально-естетичної культури» учнів-читачів. Обстоюючи ідею розвивального навчання школярів на психологічних засадах, дослідник акцентував на важливості розвитку пізнавальних і творчих здібностей учнів-читачів, їхніх навчальних та читацьких інтересів, мотивів діяльності, створенні відчуття естетичної насолоди тощо [11, с. 75]. Вказувалося на важливість цілісного інтелектуального осмислення та емоційного сприйняття учнями-читачами твору, зміцнювалося переконання про єдність читацьких думок та почуттів, тобто наголошувалося на потребі цілеспрямованого формування гармонійної особистості.

Методична думка кінця XX століття утверджувала пріоритет якісної шкільної літературної освіти як однієї з найважливіших умов духовного становлення і творчого розвитку особистості. Актуальність особистісно-розвивального навчання науковці обґрунтовували необхідністю формування в учнів читацьких здібностей у процесі аналітичної роботи над текстом, що сприяє глибокому осягненню його ідейно-художнього змісту. Як слушно свого

часу вказував Б. Степанишин, – «читання літературного твору – це «освіта душі», моральне самозаглиблення і естетичний зв'язок свого єства зі світом ідей та образів даного твору» [11, с. 206]. Подібні роздуми висловлювали й методисти минулого століття. Так, А. Климентов стверджував, що читання є головним знаряддям духовної освіти людини і водночас головним двигуном всієї сучасної науки, культури, прогресу [2, с. 109]. Акцентуючи на пріоритетній ролі читання щодо гармонійного формування особистості, вчені насамперед дбали про розвиток її розуму і моральності (за П. Юркевичем), якими учням необхідно керуватися, засвоюючи мистецькі взірці та виробляючи соціально відповідальну поведінку. Тому виховне значення літератури не обмежується лише визначенням основної думки художнього твору, а полягає в її естетичному впливові на почуття, свідомість та розумові можливості учнів.

У методиці навчання української літератури рубежу ХХ та ХХІ століть, як наголошував Є. Пасічник, «одним із найважливіших завдань вивчення літератури в школі було формування в учнів естетичних потреб» [7, с. 55]. Учений вказував на важливість цілеспрямованого розвитку естетичної культури та необхідність духовного збагачення школярів у процесі літературного навчання. Однією з умов забезпечення його ефективності науковець називав обов'язкове врахування сенситивного віку учнів, який визначається відповідними особливостями їхнього психо-фізіологічного розвитку. Зауважимо, що акцентування на естетичному аспекті шкільного вивчення української літератури пояснювалося прагненням методистів позбутися соціологічного підходу в оцінці літературно-художніх явищ. Як свого часу слушно зазначав В. Данилов, поняття естетичного історично змінне, тому й достатньо суб'єктивне, ситуативне та стосується конкретного художнього твору, а не художніх явищ узагалі [1]. Тому важливо в процесі шкільного літературного навчання розвивати в учнів-читачів художню сприйнятливність, інтелектуальні почуття та здатність до логічних узагальнень. Водночас Є. Пасічник вказував на відсутність прямої залежності між інтелектом і почуттями особистості, а тому й акцентував на необхідності їх взаємодії та

розвитку в процесі літературного навчання [7, с. 57]. Одним із чинників реалізації мети шкільної літературної освіти методист називав виконання навчальних завдань із літератури, головне призначення яких – «змінювати сам суб'єкт діяльності, тобто, самого учня, формувати його як особистість» [7, с. 95]. Відтак актуалізувалася проблема класифікації завдань, критеріями яких визначалися їх відповідність стандартизованим вимогам, варіативність та спрямованість на формування особистісних і громадянських якостей учнів.

Обґрунтовуючи наукові основи методики навчання української літератури на початку ХХІ століття, вчені наголошували, що «література формує нову особистість: духовно багату, гармонійно розвинену, національно свідому, з високими моральними ідеалами й естетичними потребами, підготовлену до життя і праці на розвиток своєї держави» [6, с. 47-48]. Досягнення цієї високої освітньої мети, як пояснювала Н. Волошина, можливе за умов використання ефективних форм організації навчально-виховного процесу.

Наукові пошуки методистів першого десятиліття ХХІ століття зосереджуються на питанні вибору результативних шляхів викладання української літератури в школі та визначенні їх формувального впливу на особистість учня-читача. Як стверджує Г. Токмань, гуманізація та диференціація освіти в Україні є основними принципами її реформування з орієнтацією на інтелектуальний розвиток учнів [12, с. 15]. Важливими ознаками сучасної предметної методики вчена визначає спрямованість шкільної літературної освіти на формування високорозвиненої особистості в умовах глобалізації інформаційного простору та міжлюдської комунікації, що обумовлює зміни як у свідомості учителя, так і учнів [12, с. 16]. Учена порушує актуальну методичну проблему класифікації навчальних завдань, акцентуючи на «завданнях особистісного сприймання твору мистецтва» як одному із чинників успішної організації особистісно орієнтованого навчання української літератури. Запропонована дослідницею система завдань диференціюється за такими ознаками: а) зміст роботи; б) рівень роботи; в) ступінь самостійності

учня; г) відношення до художнього тексту тощо [12, с. 101-110]. Система таких завдань передбачає максимальне врахування індивідуальних здібностей та інтересів учнів-читачів, можливість контекстного вивчення програмового матеріалу, що узгоджується із завданнями особистісно орієнтованого навчання.

На початку XXI століття програмне забезпечення особистісно орієнтованого навчання української літератури здійснювалося з урахуванням положень Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2004). Так, у навчальній програмі з української літератури (2005), утверджувалася концепція розвитку національної гуманітарної сфери, згідно з якою «найвищою цінністю проголошується людина» та передбачається створення передумов для всебічного розвитку школярів [13, с. 3]. Такий підхід до організації навчання спрямовує вчителя-словесника на виховання національно свідомої особистості засобами мистецтва слова та виразно підтверджує принципову спрямованість шкільного курсу української літератури на реалізацію ідей особистісно орієнтованого навчання [13, с. 3-7]. Змістовий компонент навчальної програми орієнтує на впровадження особистісно орієнтованого та компетентнісного підходу в процесі опрацювання художніх творів (а не вивчення історії української літератури), що сприяє розвитку читацького інтересу учнів, активізує «морально-етичні аналогії, суспільно-ціннісні орієнтири через естетико-літературознавчі категорії, поняття» та зміцнює розуміння української літератури як органічного компонента світового літературного процесу [13, с. 9].

Завдання шкільної літературної освіти щодо «сприяння всебічному розвитку, духовному збагаченню, активному становленню й самореалізації особистості», виховання її громадянської свідомості та гуманістичного світогляду чітко увиразнюються в наступній навчальній програмі з української літератури (2010), що підтверджує зміцнення *тенденції особистісно орієнтованого літературного навчання* [8, с. 3]. Реалізація цих освітніх пріоритетів орієнтує на формування ключових та читацької компетентностей учнів, що забезпечують очікуваний результат навчання української літератури.

У Концепції літературної освіти (2011) зазначається, що «об'єкт літературної освіти – особистість учня (його духовно-емоційний стан, моральні цінності та орієнтації, творче мислення, уява, читацькі компетенції, мовлення)» [4]. Окреслені у документі освітні завдання стосуються особистісних якостей учнів-читачів, що виразно вказує на особистісно орієнтований характер предметного навчання: формування читацьких інтересів та естетичного смаку школярів, здатності критично оцінювати художні явища, розуміти літературу як мистецтво слова та невід'ємну складову частину духовної культури людства.

Особистісна спрямованість предметного шкільного курсу української літератури чітко окреслюється в переліку ключових понять та в змістових лініях чинного Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011). Відповідно у навчальних програмах із української літератури (2013, зі змінами, внесеними у 2015 р.) прослідковується тенденційний характер особистісно орієнтованого предметного шкільного курсу. Так, у рубриці «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів» запропоновано диференційовані завдання, укладені, «з наростаючою складністю, що зручно й необхідно для особистісно орієнтованого навчання, при врахуванні рівня підготовленості учнів, а також для оцінювання їхніх знань» [5]. У документі акцентується на необхідності формування в учнів ключових компетентностей, що сприятимуть розвитку особистості та її повноцінній самореалізації в сучасному житті.

Висновки і перспективи досліджень. Отже, особистісно орієнтоване літературне навчання, що спрямоване на активізацію суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками навчального процесу, передбачає діяльнісний підхід до його організації, врахування суб'єктного досвіду учнів-читачів та сприяє формуванню їхніх ключових та предметної читацької компетентностей, має виразний тенденційний характер у поступального розвитку вітчизняної предметної методики. Однак такий підхід до розгляду порушеної проблеми передбачає можливість її подальшого дискусійного обговорення.

Список використаних джерел

1. Даниловъ В. В. Методика русскаго языка. Петроградъ – Кіевъ: [Б. и], 1917. 204 с.
2. Климентовъ А. Методика преподавания родного языка: руководство для учит. ин-въ, учит. семинарій, пед. клас. жен. гимназій и для народ. учит. Феодосия: Типография И. М. Косенко, 1906. 200 с.
3. Компетентнісний потенціал проектної діяльності у загальноосвітньому навчальному закладі : практико зорієнт. посіб.; [за заг. ред. Єрмакова І. Г.]. К.: [б. в.], 2010. 370 с.
4. Концепція літературної освіти в 11-річній загальноосвітній школі: Наказ МОН від 26.01.2011 р. № 58. *Директор школи (Шкільний світ)*. 2011. № 27/28. С. 58-63.
5. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Українська мова; Українська література: 5-9 класи. Київ: Видавничий Дім «Освіта», 2013. 160 с.
6. Наукові основи методики літератури : навч.-метод. посіб. / за ред. Н. Й. Волошиної. Київ: Ленвіт, 2002. 344 с.
7. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: посіб. для студ. вищ. закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.
8. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 класи. Українська література. Рівень стандарту. Академічний рівень. Профільний рівень. Київ, 2010. 112 с.
9. Програми середньої загальноосвітньої школи. Українська література : для шкіл з укр. і рос. мовами навчання. IV-X кл. Київ: Рад. шк., 1984. 105 с.
10. Програми середньої загальноосвітньої школи. Українська література: для шкіл з укр. і рос. мовами навчання. 5–11 класи, 8–11 класи. Київ: Рад. шк., 1990. 398 с.
11. Степанишин Б. І. Викладання української літератури в школі. Київ: РВЦ «Проза», 1995. 256 с.

12.Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція: монографія. Київ: Міленіум, 2002. 320 с.

13.Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–12 класи. Київ: Перун, 2005. 201 с.

References

1. Danilov V. V. Metodika russkago yazyka. Petrograd–Kiev: [B. i], 1917. 204 s.
2. Klimentov A. Metodika prepodavaniya rodnogo yazyka: rukovodstvo dlya uchit. in-v, uchit. seminarij, ped. klas. zhen. gimnazij i dlya narod. uchit. Feodosiya: Tipografiya I. M. Kosenko, 1906. 200 s.
3. Kompetentnisnij potencial proektnoyi diyal'nosti u zagal'noosvitn'omu navchal'nomu zakladi : praktiko zoriyent. posib.; [za zag. red. Yermakova I. G.]. K.: [b. v.], 2010. 370 s.
4. Konceptciya literaturnoi osviti v 11-richnij zagal'noosvitnij shkoli: Nakaz MON vid 26.01.2011 r. № 58. Direktor shkoli (SHkil'nij svit). 2011. № 27/28. S. 58-63.
5. Navchal'ni programy dlya zagal'noosvitnih navchal'nih zakladiv: Ukrayins'ka mova; Ukrayins'ka literatura: 5–9 klasy. Kyiv: Vidavnichij Dim «Osvita», 2013. 160 s.
6. Naukovi osnovy metodyky literatury : navch.-metod. posib. / za red. N. J. Voloshinoyi. Kyiv: Lenvit, 2002. 344 s.
7. Pasichnyk Ye. A. Metodyka vykladannya ukrayins'koyi literatury v serednih navchal'nyh zakladah: posib. dlya stud. vyshch. zakladiv osvity. Kyiv: Lenvit, 2000. 384 s.
8. Programa dlya zagal'noosvitnih navchal'nyh zakladiv. 10–11 klasy. Ukrayins'ka literatura. Riven' standartu. Akademichnyj riven'. Profil'nyj riven'. Kyiv, 2010. 112 s.

9. Programy seredn'oyi zagal'noosvitn'oyi shkoly. Ukrayins'ka literatura : dlya shkil z ukr. i ros. movamy navchannya. IV–X kl. Kyiv: Rad. shk., 1984. 105 s.
10. Programe seredn'oyi zagal'noosvitn'oyi shkoly. Ukrayins'ka literatura: dlya shkil z ukr. i ros. movamy navchannya. 5–11 klasy, 8–11 klasy. Kyiv: Rad. shk., 1990. 398 s.
11. Stepanyshyn B. I. Vykladannya ukrayins'koyi literatury v shkoli. Kyiv: RVC «Proza», 1995. 256 s.
12. Tokman' G. L. Metodyka vykladannya ukrayins'koyi literatury v starshij shkoli: ekzistencial'no-dialogichna koncepciya: monografiya. Kyiv: Milenium, 2002. 320 s.
13. Ukrayins'ka literatura. Programa dlya zagal'noosvitnih navchal'nyh zakladiv. 5–12 klasy. Kyiv: Perun, 2005. 201 s.

Яценко Т. О. Тенденциозный характер развития методики изучения украинской литературы в школе

В статье научно обоснованно тенденциозный характер развития предметной методики. Представлен ретроспективный обзор достижений методики преподавания украинской литературы в аспекте реализации идей личностно ориентированного образования. Прослеживается тенденция личностно ориентированного образования в содержании школьного литературного образования от периода образовательной реформы 1984 года и до начала XXI века. Определена теоретико-методическая основа для достижения целей современного личностно ориентированного обучения украинской литературе в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: *общеобразовательные учебные заведения, украинская литература, методика обучения, тенденция, личностно ориентированное обучение, художественное произведение, ученик-читатель, читательская компетентность.*

Yatcenko T. Tendencioz character of rapzvitiya method of Ukrainian literature study at school

In the article scientifically grounded tendentious character of development of subject method. The retrospective review of acquisitions of method of studies of Ukrainian literature is presented in relation to realization of ideas of the personality oriented studies. Maintenance of school literary education is analysed from the period of educational reform in 1984 and to beginning of XX century in the noted context. Certainly theoretic-methodical subsoil for the decision of modern tasks of the personality oriented studies of Ukrainian literature in general educational establishments: an account of individual queries of students, their cognitive possibilities and process control of study of literature, is at school (beginning of XX century); determination of purpose, maintenance and methods of developing studies, is on the lessons of literature (beginning of XX century); studies and education of personality by facilities of art of word (60th XX century); features of individual artistic perception and basic types of analytic-synthetic work of students are during working of work (70th XX century); spiritually moral and aesthetically beautiful education of students in the process of study of Ukrainian literature (80–90th XX century); forming of national consciousness, spiritual world, moral and domestic values of personality, is on the lessons of Ukrainian literature (beginning of XXI century); the competition approach to the studies of Ukrainian literature (beginning of XXI century); realization of inter-subject studies of Ukrainian literature on existential-dialogic principles (beginning of XXI century); development of creative of teacher-philologist (beginning of XXI century).

Key words: *general educational establishments, Ukrainian literature, method of studies, tendency, personality oriented studies, artistic work, student-reader, reader competence.*

Стаття надійшла до редколегії 12.06. 2017